

JOHANNES URZIDIL

Goethe v Čechách

JOHANNES URZIDIL

Goethe v Čechách

Pistorius & Olšanská
Příbram 2009

Tato kniha vychází s laskavou pomocí Česko-německého fondu budoucnosti, Goethe-Institutu, nadace Sozialwerk der Ackermann-Gemeinde a Institutum Bohemicum – Kultur- und Bildungswerk der Ackermann-Gemeinde.

Die Übersetzung dieses Werkes wurde vom Goethe-Institut gefördert aus Mitteln des Auswärtigen Amtes, vom Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds, dem Sozialwerk der Ackermann-Gemeinde und dem Institutum Bohemicum – Kultur- und Bildungswerk der Ackermann-Gemeinde.

Přeložila Veronika Dudková.

Original title: Goethe in Böhmen

© by Langen Müller in der F. A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH, Munich

Translation © Veronika Dudková, 2009, Michaela Jacobsenová, 2009

Epilogue © Václav Petrbok, 2009

P ř e d m l u v a

Historie této knihy začíná v germanistickém semináři profesora Augusta Sauera na pražské německé univerzitě roku 1914. Roku 1932 mohl autor ve vídeňském nakladatelství Dr. Hanse Epsteina vydat její první, dnes už dávno rozebranou verzi (*Goethe in Böhmen*). V rozsahu dvou set padesáti textových stran se ovšem tehdy musel omezit na prvky životopisně-chronologické a upustit od zásadních úvah i řady podrobností. Proto v tehdejší předmluvě slíbil, že se ke Goethovým českým vazbám ještě obšírně vrátí. Knihou, kterou držíte v rukou, tento svůj třicet let starý slib plní.

Sedmnáct Goethových českých cest nebylo pouhými „lázeňskými pobyty“, za něž se mnohdy a poněkud pohrdlivě pokládají, nýbrž výpravami, které dalekosáhle ovlivnily život i mnohostrannou tvorbu tohoto génia a otevřely mu nový svět, zvláště slovanský. Proto si tato kniha nemohla klást výhradně literárněhistorické nebo goethologické cíle, neboť její téma se jemně, ale důrazně dotýká hlubokých náklonností i pnutí v soužití a soupeření národů.

Goethe v Čechách strávil celkem 1114 dní (v Itálii 683). Podobná čísla sice nikterak nevypovídají o významu jeho pobytů, přesto bychom je však měli mít na paměti, zvláště zvážíme-li, že po dvě pětiny Goethova zralého života až do samého konce u něho neúnavně zaznívají nejrůznější české tóny. Proto je zarážející, když se v některých velkých a právem proslulých monografiích o Goethově životě slovo „Čechy“ neobjeví buď vůbec, anebo padne jen mimochodem, zhruba stejně jako „Amerika“. Pokud v takové okolnosti nechceme spatřovat záměr, pak přinejmenším patří do psychologicky zajímavé oblasti nevědomého vytěsňování. To už se s větší upřímností vyjadřovali někteří mniši, když na předsádky řady starých rukopisů jedné z největších knihnic světa vpisovali: „Slavica sunt, non leguntur.“

K jednotlivým podrobnostem tohoto tématu přesto vždy padaly cenné výroky. Na celek se ovšem nikdo neodvážil, kromě již zmíněné autorovy publikace a krátké, zato však záslužné české studie profesora Arnošta Krause z roku 1896 (v první verzi již 1893 – pozn. ed.).

Při práci mi velmi prospívala podrobná znalost goethovských míst mé rodné země, a sice Karlových Varů, Mariánských a Františkových Lázní, Chebu, Teplic a okolí, jež jsem navíc mohl doplnit studiem v českých zámcích, které Goethe navštívil nebo jejichž urozené majitele osobně znal a jejichž potomci mi ještě před rokem 1939 zpřístupnili cenné materiály a archívy. To se týká mimo jiné březinského hraběte Jiřího Šternberka, knížete Alfonse Paara z Bechyně a teplického knížete Alphonse Clary-Aldringena. Ještě v roce 1953 mě požádal dnes již zesnulý frankfurtský profesor Ernst Beutler, abych své postřehy z oněch zámeckých návštěv, včetně pobytů na zámku v jihočeském Jindřichově Hradci a v severočeských Třebívlicích, jakož i některé nálezy z archívu českého Národního muzea zaznamenal. Podstatné části tohoto materiálu jsem zapracoval do předkládané práce.

Mým cílem bylo napsat obecně poutavou knihu, žádnou příručku jen pro učené hlavy. Chtěl jsem odhalit vzájemný vztah mezi zemí a básníkem, a českou látkou doplnit tak často a šťastně shromažďovaný materiál italský a švýcarský. Nic jsem proto nepokládal za předem „známé“. Před částí výkladovou vyhrazuji místo stručným charakteristikám, aby si čtenář nejprve udělal přehled o přímých styčných plochách mezi Goethem a českými jevy, příp. jevy, s nimiž se v Čechách setkal.

Dále bylo zvlášť důležité ukázat krajinu jako kontinuum působící esteticky i mravně a nastínit její odraz v Goethově díle; zachytit kulturní prostor z hlediska historického a náboženského i s ohledem na jeho tehdejší situaci sociální a národnostní; předestřít styky s německými i českými obyvateli Čech a nastínit vlivy pražské. Zvláštního místa se dostalo přírodnímu bádání. A epilog věnovaný bezprostředním dozvukům v Čechách kéž vytvoří pomník určitému období organické humanistické kultury národů, jež směly až donedávna společně obývat zemi dnes dočasně uzavřenou.

Zde by měl autor poděkovat všem institucím a osobám, na něž se v průběhu této své životní práce mohl obracet. Až příliš mnoho jich ovšem zatím odešlo z tohoto světa, takže je jeho dík už nezastihne. Ale sluší se vyzdvihnout jedno jméno, které sehrálo rozhodující roli v tom, aby práce v Anglii a Americe pokračovala až k výslednému tvaru:

BRYHER

Johannes Urzidil

New York, 22. března 1961

PRVNÍ ČÁST

**SEDMNÁCTKRÁT
V ČECHÁCH**

1
1785
KARLOVY VARY
4. července až 17. srpna
45 dní

Zjara roku 1785 se Goethe na svou první cestu do Čech chystal netrpělivě, jak dokládají dopisy přátelům a paní von Stein. „Co den a co hodinu se těším na naši karlovarskou cestu“ (7. června). Od elegantních a tehdy módních lázní, kam přítelkyně odjela už předem a kde mohl pěstovat „nejpovšechnější a nejbezprostřednější styky s cizinou“, si básník sliboval podněty, člověk zábavu, přírodopzpytec nové poznatky. Také si předsevzal, že bude pracovat. Rozsáhlý program.

Lázeňský pobyt si ovšem žádal i jeho zdravotní stav. Takřka šestatřicetiletý básník si nestěžoval jen na žaludeční potíže, nýbrž kupodivu i na bolestivé záchvaty dny. To se snad zčásti dalo připsat i rozšířenému dobovému neduhu „hypocondrie“. Za „hypocondra“ se označil už roku 1780 před Knebelem, který u básníka zaznamenává nesmírnou nervní dráždivost ještě i o pět let později.

O přednostech Karlových Varů se Goethe doslechl už dávno. „Znamenité Karlovy Vary“ se objevují už v původní verzi *Werthera* (Die Leiden des jungen Werthers). Teď je okusí na vlastní kůži. V kapse mu cinká vévodův velkorysý příspěvek na cestu (40 luisdorů). Spolu s Knebelem a s mladým Friedrichem Gottliebem Dietrichem z Durynska, jehož na cestu přijal jako botanického asistenta, dospěl – po noci strávené v české Svatavě – 5. července do cíle.

Poté, co „Otec vlasti“, císař Karel IV. ve čtrnáctém století rozšířil a na město povýšil osadu Vary (z českého „vařiti“), šířila se sláva tamějších horkých pramenů a jejich ozdravných účinků po celé Evropě. Celkem se v Karlových Varech, kde byly první veřejné lázně otevřeny roku 1711, vyskytovalo šestnáct termálních pramenů. Vděčná pověst připisuje objev lé-

čebných lázní samotnému císaři. Ten prý na honu pronásledoval jelena, který skočil do horkého vřídla („Jelení skok“), jehož význam panovník rozpoznal a snažil se v něm také vyléčit své neduhy. Už kolem roku 1500 si lázně latinsky chválil český šlechtic Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (*In Thermas Caroli IV*). Později toto místo navštívilo mnoho významných osobností z celého světa, mimo jiné i Petr Veliký, který ve východní Evropě, zvlášť mezi Rusy a Poláky, založil skutečnou karlovarskou tradici. Karlovy Vary byly uznávané nejen z hlediska zdravotního, nýbrž šlo o lázně v nejlépeším smyslu i velmi vznešené, což jistě platilo ještě v první třetině dvacátého století.

Když sem poprvé dorazil Goethe, město už se vzpamatovalo z ničivého požáru, který je zachvátil roku 1759. S novými stavbami nabylo elegance a zažívalo velký rozkvět. Na promenádě zvané „Louka“ (později „Stará louka“) se procházel velký svět, pánové většinou ještě s copem a v kalhotách ke kolenům, dámy v krinolínách. Lázeňský život se točil kolem „Vřídla“, „Nových lázní“ a „Mlýnských lázní“. Starší měšťky podávaly za drobný peníz minerální vodu ve sklenkách a kalíšcích, jež v nejdobnějších tvarech a barvách výnosně vyráběly průmyslové podniky v okolí i po celých Čechách. Hosté zpravidla vypili dvacet, třicet, ba i víc kalíšků denně, ráno co ráno navíc užívali hodinové až dvouhodinové koupele. Tuto kúru zavedl slavný lékař David Becher, který také jako první provedl rozbor Vřídla a přes ustrašené námitky, že tím přivede úbytek návštěvníků, prosadil vývoz vřídelní soli. Jak se prokázalo, postupoval správně*.

Jakmile Goethe, který cestoval ve vlastním voze, zahrnul na tržiště, „vytroubil“ ho jako každého významného hosta fanfárou městský hlásný, za což jeho žena (jak básník poznamenává) zinkasovala na spropitném stříbrný dvacetník. (Tento trubačský zvyk se pak udržoval ještě dlouho. Například v roce 1811 psal Goethe z Karlových Varů svému vévodovi: „Zatímco se první generace [návštěvníků] pomalu loučí, ohlašuje zvuk trouby stále nové a nové hosty.“) Po výstupu z vozu pak příchozího čekali ještě celníci, pro něž si musel rovněž přichystat spropitné, jak bývalo ve starých Čechách při nejrůznějších příležitostech vůbec zvykem.

*Goethův knižní soupis z roku 1788 uvádí pod číslem 104: „David Becher, nové třídílné pojednání o Karlových Varech, Praha 1772“ (Neue Abhandlung vom Karlsbade).

Goethe vystoupil u „Bílého zajíce“, zkraje „Louky“, kde ho přivítala bytná, vdova Sophie Dicastová. Ale ještě než se stačil zabydlit, byli tu radní sluhové, aby mu předložili kurlistu s honosným názvem „Písemný výčet lázeňských hostů, kteří zde v královském městě Karlovy Vary požívali léčebných pramenů“. Goethe se zapsal, za což odvedl určitý poplatek, a zároveň neopomněl obdařit radní sluhy očekávaným spropitným. Sotva odešli, objevila se paní Dicastová s námezdným sluhou, který měl roznést ručně psané navštívenky osobám, s nimiž si Goethe přál navázat styky. Jak vidíme, už pouhý příjezd do Karlových Varů znamenal drahý špás.

Hned vedle „Bílého zajíce“, v domě u „Tří rudých růží“ pobývala (až do 7. srpna) Charlotta von Stein. Do Karlových Varů zavítal také Herder a – v doprovodu vévodkyně Luisy – i mnoho výmarských přátel a známých, „jako by se durynský dvůr múz rázem přenesl do Čech“ (Goethe Merckovi). Paní von Stein ovšem nebyla v nejlepší náladě, a čím víc se Goethe oddával rušnému životu, tím méně, jak se zdá, jí jeho počínání přišlo vhod. Jemu se ovšem líbilo natolik, že zůstal o tři týdny déle než většina ostatních hostů z Durynska. Už osm dní po příjezdu píše (Fritzovi von Stein): „Člověk tu má velmi napilno, i když zároveň vlastně nic nedělá.“ Così o Goethově „zaměstnanosti“ vypovídají i jeho poznámky a účty: „Hudebníkům za dechovku u Vřídla 1 zl.“ ... „harfeníkům 20 krejc.“ ... „za žlutou růži 1 krejc.“ ... „dva lístky na tanec 2 zl. 40 kr.“ ... „tanec a číšnickovy výdaje 2 zl.“ ... Paní Steinovou opakovaně provází k tanci do „Českého sálu“ (podle majitelů zvaného též „Puppův“). Za stejným účelem hojně navštěvuje i „Saský sál“. Žaludeční obtíže a dna mu rozhodně nebrání hojně stolovat, pojídat hutné české pokrmy a holdovat vínu.

Seznámí se s celou řadou urozených hostů z josefínského Rakouska, německých států, z Ruska a Polska. Nadnárodní ovzduší těchto světových lázní rozšiřovalo obzory. Tady se překonávala provinciálnost. Byl tu okruh generála a spisovatele Adama Kazimíra knížete Czartoryského a jeho sestry, kněžny Izabely Lubomirské, k němuž patřili i hrabě Ignacy Potocki a jeho bratr Stanisław, překladatel Winckelmanových *Dějin umění* (Geschichte der Kunst). A pak kroužek hraběte Moritze Brühla, jehož žena Christina (Tina) se očividně stala hvězdou a miláčkem sezóny. Tato dcera rotmistra jezdeckého pluku „Royal Allemand“ byla kvetoucí kráska na prahu třicítky, tedy o plných deset let mladší než paní von Stein, která ne-

rada viděla, jak Goethe hraběnce skládá básně a vůbec chodívá s Brühlovými nějak moc často kdovíkam. Dánský malíř (Darbes) dostal za úkol namalovat pro Brühlovy Goethův obraz, portrét jemného rokokového pána s hezkou podlouhlou tváří, napudrovanými vlasy a žabotem.

Paní von Stein opustila Karlovy Vary v prvním srpnovém týdnu. O pár dní později následovali i Brühlovi. Goethe si pobyt ještě o osm dní prodloužil, jak píše, kvůli kněžně Lubomirské, interesantní starší dámě, která nakonec zůstala takřka sama. „Jak mi tu po Tvém odjezdu připadalo všechno prázdné, Ti nemohu popsat,“ píše přítelkyni. „Už několikrát jsem v duchu vystoupal po schodech ‚Tří růží‘. A žiju tak dál, obden piju a беру koupele“ (7. srpna).

Zdání, že prázdniny lze trávit prací, většinou klame. Goethe se v tomto ohledu dokázal ukáznit až v pozdějších letech. Do Karlových Varů nicméně přijel s dobrými úmysly a obstaral si tu také větší množství psacího i kreslicího papíru. Zdejší pobyt však stráví „v nepopsatelné zahálce“ (vévodovi, 15. srpna). Příležitostně básně věnované Brühlovým, sem tam čárka k *Žertu, lsti a pomstě* (Scherz, List und Rache) a *Vilému Meisterovi* (Wilhelm Meister) a několik kreseb činí veškerý výtěžek. Víc se věnuje přírodě, nerostům, rostlinám. Jeho botanický pomocník, mladý Dietrich, mu každé ráno předkládá nové skvosty karlovarské flóry (Podrobněji k tomu ve *Spisech o morfologii: Historie mého botanického studia*, *Schriften zur Morphologie: Geschichte meines botanischen Studiums*).

Tato návštěva byla předehrou, prvním ohledáním českých motivů i české půdy. Ženy přitom působily jako prvek sice rozptylující, ale i podnětný. „Tou dobou“ si přeče „zakusil sdostatek strastí i slastí mladého Werthera“, ale „prameny mi dělají velmi dobře, a i nutnost být neustále mezi lidmi mi prospěla. Tak se nejlépe zahladí leckterá zarezlá skvrna způsobená příliš tvrdošijným osaměním. Počínaje žulou přes veškeré stvoření až k ženám, všechno přispívalo, aby byl můj pobyt příjemný a zajímavý“ (vévodovi, 15. srpna).

I doma pak dozvuky lázeňské cesty vnímal jako „velmi blahodárné. Vnitřně jsem mnohem svobodnější, mohu udělat víc a vedle práce jsem hodně četl“ (Knebelovi, 11. září). Koncem roku ubezpečuje: „Do Karlových Varů pojedu v každém případě. Vděčím těmto lázním za úplně jiný život“ (Knebelovi, 30. prosince).

2
1786
KARLOVY VARY
27. července až 3. září
39 dní

Jako předešlý rok byla paní von Stein už v Karlových Varech, když tam – přes Aš, Hazlov, Františkovy Lázně a Cheb – Goethe dorazil. Asi už se nedozvíme, jestli Charlotta odcestovala z Výmardu o celý měsíc dřív proto, že tam právě dlela hraběnka Tina Brühlová, anebo zda Goethe ze stejného důvodu svůj vlastní odjezd o něco odložil. Skutečnost, že se v dopisech určených „nejmilovanější“ o Tině zmiňuje nelichotivě, nedokládá takřka nic.

V Karlových Varech se tentokrát ubytuje u „Tří rudých růží“. Obklopují ho výmarští přátelé, včetně Herdera s rodinou. Vévoda bydlí u „Krásné královny“ na „Louce“. Nikdo – až na vévodu – netuší, co Goethe chystá. Mezinárodní urozená společnost, krásné ženy jsou navzdory špatnému počasí (anebo snad právě proto) v ještě lepším rozmaru než loni. A tak vyřizuje Goethe svou korespondenci jen „z povinnosti a aby dodržel slib, třebaže z teplé vody a povyražení vyrůstají špatní dopisovatelé“ (Johannu Christophu Schmidtovi, 13. srpna). K jeho nejvýtečnějším novým známostem patří rakouský hrabě Karl Borromäus Harrach, „osoba velmi řádná“ (jehož švagra, knížete Lichtenštejna, má později možnost pozdravit v Římě, *Italská cesta*, 23. listopadu 1786), a pražská hraběnka Aloysia Lanthieriová, rozená Wagenspergová. Asi pětatřicetiletá, velice půvabná a vzdělaná žena. Otevřeně přiznává, že být volné, patřilo by její srdce Goethovi.

Podíváme-li se pozorněji, pak to nebyl ani tak italský životní přelom, co odchýlilo stětku Goethova vztahu k Charlottě, jako spíš pohled do „velkého světa“, který mu otevřely právě Karlovy Vary. (Následný vzmach pak nemohl vést k maloměstské prostřednosti, nýbrž nanejvýš už jen k prvotní prostotě.) Nic netušící Charlotta opustí lázně už 14. srpna, Goethe ji ještě doprovodí až k saskému Schneebergu, kde se rozloučí, aniž by žena tušila

hloubku a dosah této rozluky. V Schneebergu Goethe ještě sestoupí do dolů a druhý den se vrátí do Karlových Varů. Na zpáteční cestě, v Nejdku, vzdáleném asi pětadvacet kilometrů od Varů, načrtne v prudkém lijáku z protilehlé stodoly skálu s hradní věží a list pošle paní Steinové („vskutku zajímavý objekt“). Přítelkyně pak z Karlových Varů obdrží ještě několik listů láskyplně neurčitěho obsahu.

Mezitím pokračoval radostný a čilý lázeňský život, který se později ještě připomene v *Italské cestě* (Italienische Reise). Ke dni 27. května 1787 v ní najdeme zmínku o neapolském setkání s „rozmilou dámou“, „s níž jsem minulého léta v Karlových Varech prožil neobyčejně příjemné dny“. Nejde o nikoho jiného než o hraběnkou Lanthieriovou, s níž také probere všechny karlovarské známé, „veselé scény, vtipná čtveráctví, mystifikace a duchaplné pokusy vzájemně vykonat právo odvety“. Zde se naskytá přibližný obraz toho, jak to chodilo v Karlových Varech.

28. srpna opustí lázně vévoda a přes Teplice a Drážďany se vrací domů. Až k hostinci „Jelení skok“ ho doprovází rodina Herderova a ve vsi Andělská Hora ho přivítá houf selských dívek básní v knittelversu, kterou mu na rozloučenou složil Goethe. (Báseň si paní Lanthieriová s sebou v zavažadlech přivezla ještě i do Neapole. Viz *Italská cesta*, 27. května 1787.) A v Karlových Varech se pak slaví Goethovy narozeniny a paní Herderová při této příležitosti uspořádá v hostinci „U Slona“ živý obraz. Ten mezi ověněnými sloupy znázorňoval Aristofanův ptačí parlament, před ním stál oltář s Goethovou siluetou a dárky mu určenými. Kněžky přizdobené břechřanem v podání dam ze společnosti vzdávaly oslavenci hold a přednášely veršované gratulace, přičemž se jeden z malých Herderů činil jako ministrant. Ono představení pochybného vkusu snad poněkud zmírnila skutečnost, že pak usedli k poctivým českým pokrmům. Odkaz na Aristofanovy *Ptáky* však byl zcela namístě, protože Goethe se hru přece chystal zpracovat německy a některé její pasáže s oblibou a „nevyslovitelným štěstím“ předčítal*.

* Viz *Italská cesta*, poznámka na Brenneru z 8. září 1786: „Oslava mých narozenin spočívala hlavně v tom, že jsem dostal více básní ve jménu svých započatých, ale zanedbávaných děl, v nichž pokaždé příslušným způsobem zaznívaly nářky nad mým počínáním. Vynikala mezi nimi báseň ve jménu „Ptáků“, v níž deputace těchto čilých tvorečků úpěnlivě prosila Treufreunda, aby přece konečně už založil a vybudoval říši, kterou jim přislíbil.“

Antická témata mu byla to léto zvlášť blízká. Četl Sofoklovu *Elektru*. Začínal skládat verše své *Ifigenie* (Iphigenie auf Tauris). A vůbec byl pilnější než před rokem. Řadu věcí bylo ještě třeba dokončit, přepracovat *Werthera*, uzavřít redakci Göschenova souborného vydání, jehož prospekt se rozdával lázeňským hostům. Goethovým geologickým a mineralogickým zájmům se v oněch letních týdnech dostalo zvláštní vzpruhy známostí s karlovarským kamenorytcelem Josephem Müllerem a s geologem Friedrichem svobodným pánem von Racknitz. Herder, který mu pomáhal při činnosti literární, cítil povinnost básníka ponoukat, ať namísto bušení do hluché horniny přece jen raději užívá své básnické náčiní k práci na *Ifigenii*. Během všech těchto činností a zábav v sobě Goethe nosí velké italské tajemství. Ještě několik dnů po narozeninách užívá v Karlových Varech minerální vodu, která mu obzvlášť svědčí, žertuje se ženami, hraje na fenty a tančí.

Otázka, jaké lidské, ideové, nebo dokonce politické důvody asi rozhodly o chvíli, kdy skuteční italský plán, nepatří do Goethových českých souvislostí. V Čechách však podnikl poslední přípravy. 2. září napsal proslulé dopisy vévodovi a paní von Stein a tím jako by si uspořádal své záležitosti. Téhož večera si schystal zavazadla, vzal svého Sofokla a načatou *Ifigenii*, *Fausta* a další nedokončené práce. Před úsvitem sejde potichu po schodech „Tří rudých růží“, mine pokoje, které ještě před pár týdny obývala Charlotta. Ale ten, kdo tu kradmo našlapuje, je už někdo jiný, podle pasu Jean Philippe Moeller, lipský kupec, přitom však muž, který otevírá novou epochu a hodlá rozpoznat vlastní úděl, ať už jím bude básnictví, výtvarné umění, věda či cokoli jiného.

„O třetí hodině ranní jsem se vykradl z Karlových Varů, protože by mě jinak nebyli nepustili. Společnost, která oslavila osmadvacátého srpna velmi přátelsky mé narozeniny, získala si nepochybně právo mě zdržet; nemohl jsem tu však již déle otálet. Docela sám jsem naskočil do lehkého poštovního vozíku, naložil jsem jen cestovní vak a kožený tlumok, a dorazil jsem za pěkného, klidného mlhavého rána o půl osmé do Svatavy. Mračna ve výši tvořila pruhy beránků, pod nimi se prohýbala tíž. Připadalo mi, že je to příznivé znamení. Doufal jsem, že po tak špatném [co do počasí] létě užiji příjemného podzimu. Ve dvanáct hodin v Chebu za horkého slunečního svitu; a tu jsem se rozpomenul, že toto místo má stejnou

vzdálenost od pólu jako moje rodiště, a radoval jsem se, že budu zase jednou obědovat na padesáté rovnoběžce pod jasnou oblohou.

Tak zní zpráva z počátku *Italské cesty*. Deník, z něhož tento text čerpal, prozrazuje ještě víc. Čteme v něm: „Okolí patrně zaznamenalo, že chci odjet; hraběnka Lanthieriová se tomu taky silně stavěla; ale nedal jsem se zviklat, protože přišel čas. Chtěl jsem už osmadvacátého. To ale nešlo, jelikož bylo třeba ještě mnohé vyřídit.“

Žádný český kočár ho nemohl ze země odvážet dost rychle. V cestovním deníku si stěžuje na hlemýždí tempo. Ale neprchal z Čech. Jakkoli má teď napilno, nikdy na tuto zemi nezapomene, znovu a opakovaně se do ní bude vracet.

3
1790
KRKONOŠE
30., 31. srpna; 15. září
3 dny

To nebyla cesta, ani pobyt, snad ani návštěva ne; jen krátký skok do Čech, ovšem nikoli bezvýznamný. Goethe tentokrát přijíždí z východu. Carl August, který se v červenci vypraví do slezského ležení svého spojence pruského krále, si žádá Goethův doprovod. Rada se na jaře vrátil z Benátek, kde čekal na Annu Amalii vracející se z Říma. Do Benátek cestoval lehkým, pohodlným českým „kupé“, jež mu daroval vévoda; tento „výtečný povoz“ mu měl dobře posloužit i později, zejména za francouzského tažení v roce 1792. V básníkově srdci klíčí *Benátské epigramy* (Venezianische Epigramme), v badatelově hlavě obratlová teorie. „Vnitřně mě to víc než kdy jindy pudí k přírodním vědám“ (Knebelovi, 9. července). Protiklad mezi Benátkami a Slezskem byl možná drsný. Čechy ho zmírňovaly.

Z Vratislavi Goethe v den svých narozenin zavítá na Hejšovinu (Fort Carlsberg) a obdivuje nádherný výhled na české území.

*Zelená příbytku podlaha, stěnami proniká slunce,
nad střechem z plátna se rozléhá ptačí trylek.
Jak do války jsme vyjeli, zdolali vrcholky Slezska,
zmužile pohledem měříme české území v dáli;
nikde však žádný sok - a žádná sokyně - ach, kéž by,
když už nás zradil Mars, Kupido chystal nám boj!*

Milovníka přírody, který na čas opustí plátěné stany ležení, však Kupido zaměstnává jen symbolicky. Víc ho zajímá, co se doslechl o nedávno zpřístupněných skalních městečkách u Adršpachu a Teplic nad Metují, ležících na české straně. Tam se teď koňmo vypraví - přes Rychleby,

Broumov, Hejtmánkovice, Jetřichov a Bohdařín – a 30. srpna v pět hodin odpoledne dorazí do hostince „U Skalního města“, kde přenocuje. *Sešity o dnech a letech* (Tag- und Jahreshefte) zaznamenávají tuto „významnou vyjížďku koňmo do hor a po kraji“, jež ho „obohatí o zkušenosti a pojmy“. 1. září je zpátky ve Vratislavi.

Odsud se s vévodou vydá do Haliče. Navštíví Tarnowskie Góry, solné doly v Bochnii a Věličce, Krakov a Čenstochovou. Toto intermezzo, v *Sešitech o dnech a letech* nazvané „zábavnou projížďkou“, Goetha zavedlo na zeměpisně nejvýchodněji položená místa v životě a navíc mu poprvé a jedinkrát umožnilo přímý styk se slovanským obyvatelstvem. Je totiž třeba podotknout, že v Čechách se skutečnému životu českého lidu ani později nikdy nepřiblížil. Přihlížel mu jaksi jen na dálku z německé jazykové oblasti Čech, z výšin svých důkladných historických znalostí a na základě osobních vztahů s významnými představiteli české kultury.

Ale při návratu z Haliče ho ještě jedna odbočka zavedla přes českou hranici. Láká ho Sněžka, nejvyšší středoevropská hora severně od Alp, vrchol česko-slezských Krkonoš. V doprovodu sluhy Götzeho na ni vystoupí jedné jasné noci ozářené úplňkem (15. září), odpočine si na seně Hamplovy boudy a v pět hodin ráno zdolá samotný vrcholek (1603 m). Mezi paprsky vycházejícího slunce se před ním tyčí horská hradba oddělující Čechy od Slezska. V tu chvíli, na severu, vznikl čtyřiaředesátý „benátský epigram“:

*V ranním štrání vrcholek poslední zdolat,
předlouho na posla úsvitu, přátelskou hvězdu hledět,
dychtivě vyčkávat pohledu nebeské kněžny;
tolikrát už jsi mne zlákala mocně, mladická slasti.
Teď se mi zjevují poslové dne, nebeské zraky
mé milenky, a slunce mi pokaždé vyjde příliš brzy.*

(Původní znění, podle G. Loepera, „Aus Goethes Notizbuch von der schlesischen Reise 1790“, „Goethe-Jahrbuch“ II, s. 231.)

Po této básnické improvizaci se o své přihlásí milovník přírody. Pod Sněžkou, v českém Obřím dole, mystickém revíru horského ducha Kra-

konoše, dobře známého z Musäových *Německých lidových pohádek**, Goethe nasbírání několik kusů ruly s různým stupněm migmatizace a kordieritické ruly a do herbáře si natrhá snítky hořce.

*Volksmärchen der Deutschen. Česky vyšel výběr *Kratochvilné povídky z Krkonošských hor o Rybrcoulovi*, přel. V. R. Kramerius, 1830 – pozn. ed.

4
1795
KARLOVY VARY
4. července až 8. srpna
36 dní

Když se roku 1794 Goethe spřátelil s Schillerem, mohli si navzájem porovnávat své české dojmy. Schiller se v Karlových Varech léčil v roce 1791 a strávil tu tehdy měsíc. Ale zemi i obyvatele přitom poznal jen málo. Stýkal se především s rakouskými důstojníky. Na zpáteční cestě si dal v Chebu ukázat místa spjatá s Valdštejnem. Zemi znal Schiller v nejlepším případě teoreticky, zato jeho znalosti historické byly vynikající, až na několik omylů v jeho *Dějínách třicetileté války* (*Geschichte des dreißigjährigen Krieges*) a ve Valdštejnské trilogii. O tom, že důkladně chápal základní problematiku této země, svědčí velkolepý výstup českého sklepmistra v *Piccolominiových*. Na druhou stranu jsou horníci, vstupující (v „Táboře“) na scénu svižnými valčikovými kroky s výkřiky: „Zvesela, zvesela, přichází Pražané“, projevem bizarní sociologické a geografické svévole. Obecně nosil Schiller Čechy matně v povědomí už od mládí a od dob *Loupežníků* (*Die Räuber*). Zato Goethovy vědomosti o Čechách byly už v roce 1794 konkrétnější a věcněji podložené. Ale že by xénie *Pramen zdraví v...* (*Ge-sundbrunnen zu...*) z roku 1796, patřila jim, by bylo přece jen s podivem.

*Prazvláštní zem! Zde mají řeky i prameny svou chuť,
však na chuť jejím lidem jsem dosud nepřipadl.*

Goethe toho o zemi a lidech v Karlových Varech a okolí věděl příliš mnoho, Schiller příliš málo. Mluví-li tento distichon o Čechách, obětuje úsudek satíře, což ovšem zčásti tvořilo podstatu *Xénií*. Přesto: „Komu ty verše přísluší, nikdy neuhodnete.“ Goethe a Schiller o českých poměrech bezpochyby diskutovali.

Pro Goethovu letní cestu do Karlových Varů mluvily v roce 1795 závažné terapeutické důvody: trýznivé ledvinové koliky. Do města, které neviděl devět let, dorazil přes Krajkovou a Svatavu 4. července a ubytoval se u „Zeleného papouška“ (pozdější „Dům Madrid“), kde mu slečna von Göchhausen poskytla ubytování za sedm zlatých týdně („Smlouvali jsme jako Židi“).

K eleganci lázeňského ruchu patrně přistupoval s nadhledem. Od roku 1786 se mnohé změnilo. Itálie, Řím, francouzské tažení, Schiller, Christiana. Karlovy Vary se rozrostly o mnohé prostory. Divadlo, které několikrát navštívil, nenabízelo jen běžné veselohry, nýbrž i Mozartovy opery. Lázeňská léčba ani zdravotní stav mu rozhodně nebrání v účasti na plesech, koncertech a akademiích. Některé z mnoha krásných a zajímavých žen měl poznat blíž.

„Voda mi jde k duhu a zatočí se vším zlým,“ píše 15. července Christianě, „doufám, že se Ti vrátím skutečně propláchnutý. Společnost je velmi příjemná, je tu spousta povyražení a hojnost oček, přičemž se stále víc přesvědčuji, že:

*Ať jdeš tam či onam,
nejlíp je ti doma.*

Mého vrabečka jistě potěší kousek pěkného taftu, mají tu tak pěkné, že vybírat člověka až bolí ...“ K látky přiloží krabičku Christianiny oblíbené pochoutky, sušeného ovoce. K „očkům“ či koketním známostem, ohledně nichž by Goethe svou nejmilejší rád uchlácholil, ovšem patří i některé všeobecně velmi pozoruhodné ženy: Rahel Levinová, Friederika Brunová a Marianna Meyerová (později von Eybenberg).

Dojem, jakým na Goetha zapůsobila tehdy čtyřiadvacetiletá Rahel, zaznamenal ještě v Karlových Varech, a tedy po bezprostředním zážitku, její přítel David Veit. Goethe ji označil za „dívku mimořádného rozumu, neustále myslící a vnímavou – kde se něco takového vidí? Je to zvláštní úkaz.“ Obdivoval na ní „velkou originalitu a to, že jde o originalitu roztomilou. Čím víc ji člověk poznává, tím víc ho přitahuje a půvabně poutá. Ó, byli jsme pořád pohromadě a vedli spolu velmi přátelský a důvěrný život.“ Není divu, že Rahel, jíž se tyto výroky ještě zatepla donesou do Teplic, překypuje štěstím. („Doufala jsem, nezasloužila jsem si to... V životě jsem se nikomu

nemohla v jakémkoli ohledu ukázat tak jako jemu... Ano, ano, zbožňuji ho..." [Rahel Davidu Veitovi, 8. září 1795]). Na pouhé „očko“ poměrně silné.

Friederika Christiana Brunová, chytrá, přitažlivá třicátnice bystrých pozorovacích vloh a literárního nadání, byla dcera evangelického superintendanta Balthasara Münthera z durynské Gräfontonny, již dvanáct let provdaná za bývalého dánského konzula Bruna, jehož nejprve následovala do Sankt Petěrburgu, a poté s ním podnikla rozsáhlé cesty. Jakkoli ji snad jako lyrickou básnířku znatelně ovlivnil Matthison, vyznačovala se řada Friederičiných básní tak výraznou vnitřní náladou, že působila podnětně dokonce i na Goetha. 27. června 1795, tedy pět dní před svým odjezdem do Karlových Varů, poslal Schillerovi báseň *Blížkost milovaného* (Nähe des Geliebten). Vznikla poté, co si v Jeně s velkým pohnutím poslechl Zelterovu hudební úpravu básně Friederiky Brunové *Na tebe myslím* (Ich denke dein). Friederičiny verše o mnoha strofách oplývající klasicistní symbolikou, ovšem skutečně básnické, vycházely z Matthisonovy *Adelaidy*.

*Na tebe myslím, když se deštěm květů
ohlásí máj,
když v úrodném a milostivém létu
zezlátne kraj.*

*Na tebe myslím, když se k nebi vzdouvá
sám oceán,
když sténá břeh a před vlnami couvá
jak plachá laň...*

(Na lyrickou spřízněnost těchto veršů s Goethovými poukázal český germanista Hugo Siebenschein in „Goethův sborník“, Praha 1932.)

Goethe Friederičino *Na tebe myslím* transkriboval, tak jako k slavné skladbě *Měsíci* (An den Mond) použil základních rytmických prvků *Měsíční písně* Heinricha Leopolda Wagnera a textových prvků paní von Stein nebo u veršů *Vše je tvým příslibem* (Alles kündigt dich an) vyšel z básně Hermanna Wilhelma Ueltzena *Jména tě nepojmenují* (Namen nennen dich nicht). I v tomto případě opatřil Zelterovu skladbu (1812) novým textem.

Podobné tvůrčí úpravy prováděl občas i později anebo třeba poctil báseň jiného autora, jež mu přirostla k srdci, tím, že ji včlenil do vlastního díla (například verše Marianny von Willemer). Ve svém *Na tebe myslím* se Goethe omezil na čtyři strofy, v nichž dithyramby Friederiky Brunové oprostil na čirá hnutí mužského citu (vyšlo v Schillerově sborníku „Musenalmanach“ na rok 1796).

Letní dny roku 1795 tedy neskýtaly jen vnější důvody, aby se Goethe sblížil s paní Brunovou, která podstatu a průběh tohoto vztahu, jež Goethe odbyl jako „očko“, názorně zachytila ve vlastním deníku. Chladná objektivita se tu mísí s horoucím nadšením. Friederika vychvaluje Goethovu obrovskou nenáročnost, lituje „hořké apatie“, kterou, jak se domnívá, u něho pozoruje, kritizuje jeho nedostatečnou eleganci a uhlazenost. „Zpočátku mě mučily jeho pohledy, které jsem na sobě a kolem sebe cítila pokaždé, když jsem se na něho nedívala, a které byly pohledy zkoumavého pozorovatele, a to pozorovatele bez naděje a víry v čistou lidskou hodnotu, jenž pouze hledá nové figury pro své obrazy kypící životem a na svět hledí jako do kukátka.“ Klade si otázku, „zda se mu srdce ještě kdy rozezná čistým tónem lásky“. Goethe mluví hodně a o mnohém, k její zlosti se často uchyluje k paradoxům, tváří se světobolně a blazeovaně, hovoří, jako by pozbyl veškeré naděje, a tvrdí: „Jedinou bohyní, již vzývám, je současnost.“ To všechno snad mohla být vědomá či bezděká taktika. Friederika měla rozhodně důvod si do deníku poznamenat: „Teď tu mám přece jen nějaký zájem a teď mi také začíná svědčit zdejší kúra.“ Ale přeceňuje se, když (Heinrichu Christianu Pfaffovi) píše: „Snad mu byl nový pohled na ženu, která ho sleduje klidně a neoslňena.“

Goethe paní Brunovou navštěvoval takřka denně, jejímu synu Karlovi vykládal mineralogii, dcerušku Lottu učil číst. (Druhá dcera Ida, narozená roku 1795, Goetha později v roce 1818 coby provdaná hraběnka Bombellesová, uchvátila v Karlových Varech zpěvem.) Friederičiny zápisky chválí jeho výchovné metody a lásku k dětem. Sama se uvolí, že přehlédne právě dokončený třetí díl *Viléma Meistera*. „Jsem teď redaktorem a procházím tu věc jako dílo zemřelého.“ Jestliže však Goethe napsal (19. července) Schillerovi, že si „lze těžko představit, jak zvláštní směsici sebeklamu a jasné myslí tato paní potřebuje ke své existenci“, a jestliže zas paní Brunová Goetha všemožně malicherně kritizovala, pak je třeba také říct, že při tom

všem se bez sebe zároveň takřka neobešli. „Vídám ho denně a nedám si ujít jedinou příležitost ho spatřit,“ poznamenává Friederika*.

Schillerovi Goethe hned po příjezdu oznamoval, že rozhodně naváže „improvizovaný“ románek, který je nejvš potřebný, aby člověka vylákal v pět hodin z postele. „Snad city natolik zkrotíme a události urídíme, aby vydržel čtrnáct dní“ (8. července). Hlavní hrdinkou tohoto tak meisterovsky parafrázovaného románu byla s největší pravděpodobností paní Brunová; ale mohlo jít i o Mariannu Meyerovou (pozdější von Eybenberg), kterou společně s její sestrou Sarah (později provdanou von Grothuß) poznal u Friederiky. Ta si každopádně poznamenala: „Marianna, ta dobrá duše, ho velmi bere za srdce.“ (O Marianně, jejíž vztah s Goethem trval od roku 1795 řadu let, viz II, I.)

Ono léto se to ženami kolem Goetha jen hemží. Friederika si do deníku sice poznamená: „O ženském údělu a ženské důstojnosti smýšlí navýsost ušlechtilé a něžně“, na druhé straně však tvrdí, že se mnohokrát stala svědkyní jeho nevázaného chování k ženám, které pokládal „jen za pěkné“. Tato poznámka však může být dílem žárlivé přemrštěnosti. 12. července se Friederika zmiňuje o „malé Polce – Tereze Brzozowské –, s níž Goethe hodně rozprávěl, tiché, milé stvoření“. Snad jde o tutéž osobu, na niž si Goethe ještě v roce 1821 vzpomene v rozhovoru s kancléřem Müllerem (9. února). „Tehdy mě velmi přitahovala hezká Polka, takže mí přátelé, chtěli-li se se mnou potěšit, považovali za nutné ji také začlenit do svých kruhů. Když ještě s několika krajanekami přijela, většina ji zcela opomíjela, skoro jako popelku; já jsem její osobu i přednosti rozpoznal velmi brzy a vyzvedl ji jako kaštan z popela. Nacházeli jsme v sobě větší a větší zalíbení; byla tím nejlíbeznějším sarmatským paňácou, plným porozumění, dobré míry a veselé mysli. Ale když dorazila jistá polská kněžna, řekla mi má společnice náhle: ‚Té se teď vzhledem k okolnostem musím

*Nevoli nad intelektuálními způsoby paní Brunové dával Goethe najevo i později, jako třeba v distichu *Paní B. a jejím sestrám* (An Mme B. und ihre Schwestern). Ironicky ji nazýval „dámou na cestách“, ačkoli ji občas, třeba Johannu Müllerovi (4. září 1803), chválil. Ještě v roce 1799 (14. května) napsala Friederika v narážce na Goethův list ozdobený symbolem „orla s lyrou, který se vzpíná k výšinám“ Karlu Augustu Böttigerovi: „Štítek s lyrou je skvostný. Vyřídte Goethovi, že se při pohledu na něj nikdy neubráním vzpomínce na karlovarskou večeři, kdy Goethe jako orel kouskoval mladé koroptvičky.“

držet a patrně už se nebudeme smět vídat a bavit spolu o samotě.‘ - ‚Záleží zcela na vás,‘ odpověděl jsem. A pak už jsem ji skutečně vídal jen ve větší společnosti, a to, navzdory jejím dosavadním způsobům, vždy velmi skvostně vystrojenou, a už nikdy jsme spolu nepromluvili.“

Že se paní Brunové „sarmatský paňáca“ jevil jako „tiché, milé stvoření“, je zcela možné. Copak snad nenazývá Eduard ve *Spřízněných volbou* (Die Wahlverwandschaften) Otýlii „příjemnou, zábavnou dívkou“, na což mu jeho žena namítne: „Zábavná? Vždyť ještě neotevřela pusu.“ „Tak?“ odvětví Eduard, „to bych se divil.“ Kdo ví, zda Tereza Brzozowska nehrála roli v „improvizovaném románu“, a kdo vůbec ví, zda se takový román *vůbec* odehrál! Patří k božským schopnostem génia, že vsudypřítomně nabývá nesčetných podob.

V pozdějších letech sice Goethe (v hovoru s Eckermannem, 24. února 1824) zdůrazňoval, jak velký význam pro něho mělo živoucí svědectví z největších světových událostí – třeba z amerických válek za nezávislost a Francouzské revoluce –, ale jejich ozvuk se tříštil o hraniční valy Čech a habsburské říše a z velké části i o obranné linie, jež si Goethe kolem sebe sám budoval. V Karlových Varech si rozhodně celý svět chtěl užívat, odpočívat a léčit se, zapomínat. Zapomnění patří ke každé léčbě. „Jen jsem se díval a žvanil,“ píše Goethe Schillerovi (8. července) krátce po příjezdu, „co dalšího přijde, co se podaří, uvidíme...“ Společnost označuje za „početnou a slušnou, jako vždy se ozývají nářky nad nedostatečným souzněním a každý si žije po svém... Coby slavnému spisovateli se mi ostatně dostalo vskutku dobrého přijetí, jež se ovšem přesto neobešlo bez podivných záměn.“ Jistá „rozkošná panička“ ho pokládala za Klingera, kterýžto omyl se ani neobtěžoval vysvětlovat. Schiller mu k této epizodě pod falešnou vlajkou gratuluje. 19. července Goethe (rovněž Schillerovi) sděluje, že mu jde léčba k duhu. „Ale já se ovšem také chovám jako pravý lázeňský host a dny trávím dokonalým nicneděláním, pořád mezi lidmi, protože o zábavu a drobná dobrodružství tu rovněž není nouze.“ A o deset dní později příteli píše: „Člověk by mohl scestovat stovky mil a tolik lidí tak zblízka by nepoznal. Nikdo tu není doma, a proto je každý přístupnější a také se ukazuje spíš z té lepší stránky.“

Schiller měl pravdu, když (už 11. června) přítele varoval: „Vřídlo je špatnou studnicí Múz, alespoň dokud se užívá.“ Ony rušné týdny přinesly bás-

níkovi jen několik epigramů, příležitostnou báseň a trochu práce na páté a šesté knize *Let učednických* (Wilhelm Meisters Lehrjahre). Ještě před půlkou prázdnin sděluje Christianě (19. července), že „se musel vzdát vší naděje na práci a všeho, co jsem tu chtěl podniknout“, a o šest dní později Charlottě Schillerové: „Z práce jsem neudělal nic. Zábava si uhájila svá výsostná práva.“ A *Sešity o dnech a letech* tyto letní týdny shrnují slovy: „Leccos pracovního jsem si bral zbytečně; protože obrovské množství lidí, s nimiž se tu nejrůznějším způsobem stýkám, mne rozptylovalo, zdržovalo, ale také mi otevřelo nejeden nový pohled na svět a osobnosti.“

Skoro bychom řekli, že Karlovy Vary toho roku splnily u Goetha svůj hlavní účel. Lázně nemají být pracovní. Sama léčba – pod vedením karlovarského lékaře dr. Mitterbachera – i kratochvilná, eroticky zabarvená sladká zahálka se, jak se zdá, skvěle osvědčily. Neboť v následujících letech se Goethovy tělesné neduhy projevovaly řidčeji a slaběji. A tak se paní Aja* neradovala nadarmo, když tentokrát s úlevou napsala: „Bohu díky, že dal, aby Ti Karlovy Vary tak prospěly.“

*Goethova matka Catharina Elisabeth Goethe, roz. Textor (1731–1808) – pozn. ed.